

Modern Tıp'tan Önce Türk Ve İslâm Devletlerinde Kullanılan İlaçlar

Halit ERKİLETLİOĞLU*

Özet

İlk Türk devletlerinde dişhekimliği hizmetlerinin nasıl yapıldığını bilemiyoruz. Ancak şunu biliyoruz ki her dönemde ağız ve diş hastalıkları daima genel tıbbın bir parçası olarak görülmüş ve genel tıp uygulamalarında hangi kıstaslar uygulanıyorsa bu konuda da aynı kurallar geçerli olmuştur.

O devirde ilaç ile tedavi uygulayan emçi (eczacı) ve atasagun (tabib) lara; **otacı** (herbalist), okuyarak tedavi yapanlara da; **efsuncu** denilmektedir. Orta Asya Türk tebabetinde otacı, emçi veya atasagun olarak adlandırılan hekimler, şamanların aksine, bitki ve hayvan kökenli ilâçlar ile çeşitli mineralleri kullanarak hastaları tedavi etmekteydiler. Daha çok Folklorik özelliklerin hâkim olduğu tıp sanatı çok az kişi tarafından uygulanmaktaydı.

IX ve X. yüzyıldan itibaren İslamiyet'le birlikte sistemli tıp tedrisatı ve pratik uygulamaların başladığı görülmektedir. Nitekim **Ali-İbn-Sahl Rabban el-Taberi** (838-870), **Zekeriya el-Razi** (860 - 982), **İbn Sina** (980 - 1037), **Ebul Kasım Zahravi** (930 - 1013), **İbn Rüş** (1126 - 1198) gibi büyük filozof hekimlerin ortaya koymuş oldukları telif eserler, Anadolu'da XII. ve XIII. Asırlarda yaygın bir şekilde kurulmuş olan medreselerde okutulan başlıca kaynaklar olmuştur.

Osmanlılar döneminde, tıp uygulamalarında hala **Hipokrat**'ın kurmuş olduğu "Humoral Patoloji"(vücutta bulunan sıvılar) kuralları geçerliliğini koruyordu. Hastalık sebepleri bu teoriye göre açıklanıyor ve buna göre ilaç ve tedaviler uygulanıyordu.

Yine bu dönemin tanınmış hekimlerinin yazmış oldukları tıp kitaplarında diş tedavisi ve ilaçları önemli bölümler halinde yer tutmuştur.

Nihayet 1908 (1325) tarihinde "**Darülfünun-u Osmanî Tıp Fakültesi Eczacı ve Dişçi Kabile ve Hastabakıcı Mektepleri**" adıyla faaliyete geçen dişçi mektebinin modern tedrisatı ile dişhekimliği mesleği ve diş tedavileri batılı anlamda bir uygulamaya kavuşmuştur.

MODERN TIP'TAN ÖNCE TÜRK VE İSLÂM DEVLETLERİNDE KULLANILAN İLAÇLAR

Halit ERKİLETLİOĞLU

Diş Hekimi, herkiletlioglu@gmail.com

İlk Türk devletlerinde dişhekimliği hizmetlerinin nasıl yapıldığını bilemiyoruz. Ancak şunu biliyoruz ki her dönemde ağız ve diş hastalıkları daima genel tıbbın bir parçası olarak görülmüş ve genel tıp uygulamalarında hangi kıstaslar uygulanıyorsa bu konuda da aynı kurallar geçerli olmuştur.

O devirde ilaç ile tedavi uygulayan emçi (eczacı) ve atasagun (tabib) lara; **otacı** (herbalist), okuyarak tedavi yapanlara da; **efsuncu** denilmektedir. Orta Asya Türk tebabetinde otacı, emçi veya atasagun olarak adlandırılan hekimler, şamanların aksine, bitki ve hayvan kökenli ilâçlar ile çeşitli mineralleri kullanarak hastaları tedavi etmekteydiler. Daha çok Folklorik özelliklerin hâkim olduğu tıp sanatı çok az kişi tarafından uygulanmaktaydı.

IX ve X. yüzyıldan itibaren İslamiyet'le birlikte sistemli tıp tedrisatı ve pratik uygulamaların başladığı görülmektedir. Nitekim **Ali-İbn-Sahl Rabban el-Taberi** (838-870), **Zekeriya el-Razi** (860 - 982), **İbn Sina** (980 - 1037), **Ebul Kasım Zahravi** (930 - 1013), **İbn Rüş** (1126 - 1198) gibi büyük filozof hekimlerin ortaya koymuş oldukları telif eserler, Anadolu'da XII. ve XIII. Asırlarda yaygın bir şekilde kurulmuş olan medreselerde okutulan başlıca kaynaklar olmuştur.

Osmanlılar döneminde, tıp uygulamalarında hala **Hipokrat**'ın kurmuş olduğu "Humoral Patoloji"(vücutta bulunan sıvılar) kuralları geçerliliğini koruyordu. Hastalık sebepleri bu teoriye göre açıklanıyor ve buna

©Tüm hakları saklıdır. Yazılı izin alınmadan basılamaz, çoğaltılamaz, kopyalanamaz, dağıtılamaz. Sadece kaynak göstermek kaydı ile atıfta bulunulabilir.

göre ilaç ve tedaviler uygulanıyordu.Yine bu dönemin tanınmış hekimlerinin yazmış oldukları tıp kitaplarında diş tedavi ve ilaçları önemli bölümler halinde yer tutmuştur.

Nihayet 1908 (1325) tarihinde "*Darülfünun-u Osmanî Tıp Fakültesi Eczacı ve Dişçi Kabile ve Hastabakıcı Mektepleri*" adıyla faaliyete geçen dişçi mektebinin modern tedrisatı ile dişhekimliği mesleği ve diş tedavileri batılı anlamda bir uygulamaya kavuşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk, İslam, Diş Hekimliği, İlaç

MEDICATIONS USED BY TURKISH AND MUSLIM COMMUNITIES BEFORE MODERN MEDICINE

Halit ERKİLETLİOĞLU
Dentist, herkiletlioglu@gmail.com

The dental services in ancient Turkish communities is not well-known. However, in all terms it is a permanent reality that mouth and dental diseases have been a part of general medicine and all the regulations used for medical applications were also valid for these applications.

At those times, the ones who treat using drugs like pharماسists (emçi) and physists (atasagun) were called as **otaci** (herbalist), the ones who treat by praying were called as **efsuncu**. Middle East Turkish medical doctors who are called as otaci, emci or atasagun, on the contrary to shamanics, were treating people using herbal and animal sourced medicines mixed with some minerals. Not so many people were using folkloric-based medical skills.

After IXth ve Xth centuries with the Islamic faith, systemic medical education and practices has started. As a matter of fact, the writings put forward by the great phylosophers such as **Ali-İbn-Sahl Rabban el-Taberi** (838-870), **Zekeriya el-Razi** (860 - 982), **İbn Sina** (980 - 1037), **Ebul Kasım Zahravi** (930 - 1013), **İbn Rüşd** (1126 - 1198) have been the most popular sources those have been used widely in schools in Anatolia in XIIInd ve XIIIth centuries.

In Ottoman terms, the regulations established by Hipokrat; "Humoral Pathology" were still being used. The diseases were identified by these regulations and the therapies were applied over these regulations.Furthermore, dental therapies and medicines covered an important part in the medical books written by the physists of these times.

Eventually, in 1908 (1325) dentist occupation and dental therapies started to be applied as in western countries with the school called "*Darülfünun-u Osmanî Tıp Fakültesi Eczacı ve Dişçi Kabile ve Hastabakıcı Mektepleri*"

Key words: Turkish, Islamic, Dentists, Medicine

Modern Tıp Öncesi Türk Ve İslâm Toplumlarında Diş Tedavilerinde Kullanılan İlaçlar

Halit ERKİLETLİOĞLU*

İlk Türk devletlerinde dişhekimliği hizmetlerinin nasıl yapıldığını bilemiyoruz. Ancak şunu biliyoruz ki her dönemde ağız ve diş hastalıkları daima genel tıbbın bir parçası olarak görülmüş ve genel tıp uygulamalarında hangi kıstaslar uygulanıyorsa bu konuda da aynı kurallar geçerli olmuştur.

Eski Türklerin dini, Gök-Tanrı dinidir. Kutsal varlıkların en başında Gök-Tanrı'nın yer aldığı bu din, Hunlar, Tabgaçlar, Gök Türkler, Uygurlar gibi tarihî Türk topluluklarının ortak inanç sistemidir.

©Tüm hakları saklıdır. Yazılı izin alınmadan basılamaz, çoğaltılamaz, kopyalanamaz, dağıtılamaz. Sadece kaynak göstermek kaydı ile atıfta bulunulabilir.

Sağlık ta Gök-Tanrı'nın bir lütfü olarak kabul edilmekle beraber, hastalık ise Gök-Tanrı'ya karşı çıkılması veya Gök-Tanrı'nın hoşuna gitmeyecek bir davranışta bulunduğu zaman Gök-Tanrı'nın gazabı olarak ortaya çıkıyordu. Böyle durumlarda Kam'lar aracılığıyla Gök-Tanrı'ya kurbanlar sunulmaktaydı¹.

O devirde ilaç ile tedavi uygulayan emçi (eczacı) ve atasagun (tabib) lara; **otacı** (herbalist), okuyarak tedavi yapanlara da; **efsuncu** denilmektedir. Orta Asya Türk tebabatında Otacı, Emçi veya Atasagun olarak adlandırılan hekimler, şamanların aksine, bitki ve hayvan kökenli ilaçlar ile çeşitli mineralleri kullanarak hastaları tedavi etmekteydiler. Daha çok Folklorik özelliklerin hâkim olduğu tıp sanatı çok az kişi tarafından uygulanmaktaydı.

Uygurlar ilaç hazırlamak ve kullanmak konusunda ileri idiler. Safra, idrar, kuş eti, yılan derisi gibi hayvansal; soğan, sarımsak, turp gibi bitkisel ve çeşitli madensel droglar kullanırlardı. İlaçları balla kıvamlandırılan Uygurlar, yaralara nişadır ve küflü peynir karışımı sürerlerdi.

Uygurlarda dişlerin çürümesinin sebebi olarak diş kurdunun etken olduğu düşünülmekteydi. Uygurlarda diş çekimi cerrahlar ve berberler tarafından yapıyordu.

IX ve X. yüzyıldan itibaren İslamiyet'le birlikte sistemli tıp tedrisatı ve pratik uygulamaların başladığı görülmektedir. Nitekim **Ali-İbn-Sahl Rabban el-Taberi** (838-870), **Zekeriya el-Razi** (860 - 982), **İbn Sina** (980 - 1037), **Ebul Kasım Zahravi** (930 - 1013), **İbn Rüşd** (1126 - 1198) gibi büyük filozof hekimlerin ortaya koymuş oldukları telif eserler, Anadolu'da XII. ve XIII. Asırlarda yaygın bir şekilde kurulmuş olan medreselerde okutulan başlıca kaynaklar olmuştur.

Hemen bütün bu önde gelen filozof hekimlerin eserlerinde ağız ve diş hastalıklarının önemli bir yer tutması bize diş hekimliğinin genel hekimlik sanatının ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir.

A-Osmanlılara kadar ki Tanınmış Hekimler Ve Kullandıkları

Ali-ibn-Sahl Rabban el Taberi (838-870)

9. yy.da İran'da yaşamış olan Ali-İbn-Sahl Rabban el-Taberi ünlü bir hekimdir. **Firdavs-el-Hikma** adlı eserini 850 yıllarında yazmıştır. 30 bölümde 360 konu anlatılmış olan eserin, beş sayfalık bölümü dişler, ağız hastalıkları hakkında bilgi vermektedir.

Ebubekir Muhammed ibn Zekariya el-Razi (936-1013)

Ebubekir Muhammed İbn Zekariya el-Razi bazı kaynaklara göre 230, bazı kaynaklara göre 184 kitap yazmıştır. "**El-Fakhir**" adlı eserinde dişler, ağrıyan dişler, diş çürükleri, ağız kokusu, dişetlerinin cerahatlenmesi, piyore ve kanayan dişetlerinden söz eden yedi bölüm vardır.

Râzi, dönemindeki diğer hekimlerden farklı olarak mücmel formüllerle ilaç tedavisinden bahsederek ayrı bir yere sahip olmuştur. Dağlama, diş doldurma, gargara ve yara lapası tatbiki metotlarından da bahsetmiştir.

Ebul Kasım Zehravî (930-1013)

*Halit Erkiletlioğlu Serbest Dişhekimisi

¹ İbrahim Kafesoğlu; Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, s:26 / Emel Esin; Türk Kültür Tarihi, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1997, s. 21.

©Tüm hakları saklıdır. Yazılı izin alınmadan basılamaz, çoğaltılamaz, kopyalanamaz, dağıtılamaz. Sadece kaynak göstermek kaydı ile atıfta bulunulabilir.

Yükselme Dönemi Endülüs Emevî tabiplerinden olan Halef İbn Abbas ez-Zehravî, Ebu'l-Kasım künyesiyle Milâdî 930'da Endülüs medeniyetinin merkezi olan Kurtuba'ya yakın ez-Zehra kasabasında dünyaya gelmiştir ve muhtemelen ismini de doğduğu bu kasabanın ismine atfen almıştır.

Önce Halife **III. Abdurrahman**, sonra da Halife **II. el-Hakem** dönemlerinde sarayın özel doktorluğunu yapmıştır. Bütün hayatını tıbbî ilimlere ve eczacılık sahasındaki çalışmalara veren **ez-Zehravî**, 10. asrın en ünlü cerrahlarından olmuştur

1- **Zehravî** takma diş fikir ve metodunu ortaya atan mümtaz bir hekimdir.

2- Diş çürüklerinin cerrahî usûllerle çekilmesi ve çekimden sonraki tedâvi usullerini de ilk defa o bulmuştur.

3- Problemlî diş meselesini, protez anlamında çözmek için iki diş arasına orta kalınlıkta bir altın ip bağlayarak halletmiş ve böylece dişlerde protez kavramını getirmiştir.

4- Aynı hizada olmayan ve deforme olmuş dişlerin problemlerini ve bunların nasıl düzeltileceğini ele almıştır.

5- Sığır dişlerinden yapay diş hazırlama ve bunlarla kusurlu olan dişleri değiştirme tekniği de ona aittir. Tıp dünyasında çok dikkat çekici bulunan bu alandaki âletleri şunlardır: Ağızda kırılan diş ve diş köklerini çekmek için 10'a yakın âlet; dişleri törpülemek ve çekme sırasında rahat çalışmak için 7-8 çeşit âlet; toz hâlindeki ilâcı boğaz ve dişetlerine ulaştırmak için, ince ve uzun bir huniye benzeyen âlet.

İbni Sina (980-1037)

İslâm tıbbının en büyüklerinden olan ve Babası Belh'li olan **İbni Sina**, Buhara şehri yakınlarındaki Afşana köyünde M/980 yılında zengin başmemur Abdullah'ın oğlu olarak doğdu. İkinci ve en büyük eseri olan "**Al-Kanun Fı'l-Tıbb**" aşağı yukarı bir milyon kelimelik büyük bir tıp ansiklopedisi olup, bütün eski tıp bilgileri ile İslam tıbbını içine alır. Arapça yazılmış olan "**Al-Kanun Fı'l Tıbb**"² isimli kitapta diş hekimliği ile ilgili geniş malûmat vardır. İkinci ciltte ağız, dil ve dişlerin anatomik yapıları, hastalıkları ve tedavi yirmi iki sayfada detaylı bir şekilde anlatılmıştır. İbni Sina'nın diş bakımı ve hatalıklarındaki tavsiye ettiği tedaviler şöyledir;

Yatmadan önce dişlerin yağlanması gerekir. Bu yağ gülyağı veya benzeri bir yağ olabilir. Balla karıştırılmış yağ da olabilir. Bal diş etlerine de iyi gelir. Böyle devam edilirse dişin sıhhati korunmuş olur.

—En az ayda iki defa Yetuğ otu³ kaynatıldıktan sonra suyu ile gargara yapılmalıdır. Bu tedbir diş ağrısına karşı kesin bir çaredir.

—Bal ile yapılmış tuz macunu da diş ağrısına iyi gelir.

Fasıl: Diş ilaçları:

Bazıları koruyucudur. Bir kısmı da tedavi edicidir.

² İbn Sina, Ebu Aliî El Husain İbn Abdullah, 428/A El Kanun Fı'l-Tıbb, 11. Cilt Beyrut tarihsiz, Erciyes Üniversitesi Tıp Tarihi Müzesi Kütüphanesi, Kayıt Nu: 3189-100/2 s. 175-196

³ Yetuğ otu: Sütleyen Otu

Koruyucu olarak çok soğuk ve sıcaktan sakınmalıdır.
Tedavi olarak, Hanzal⁴, Harbak⁵, gına⁶ kullanılabilir.

Fasıl: Diş ağrılarında kullanılan iyi edici ilaçlar Yılan derisi kaynatılarak suyu ile gargara yapılmalıdır.

Hanzal kaynatılarak suyu ağızda uzun müddet tutulmalıdır.

Fasıl: Diş tedavisinde uyuşturucu olarak kullanılan ilaçlar (s. 188)

İki dirhem Bezrenç (Hyosycamus Niger L. Banotu Tohumu)

İki dirhem Afyon (Opium Papaveraceae)

İki dirhem Mia (Strax Officinale)

İki dirhem Gına (Lawsonia İnermis L.)

S: Hepsi karıştırılıp ağrıyan dişe sürülür.

—Yalnız başına afyon da uyuşturucu olarak kullanılır.

Fasıl: Sallanan Dişler

Dişlerin bir yere çarpması ile veya helak olmaktan (zayıflama) dolayı olur.

Çaresi: 1. Bu dişlerle sert lokmalardan kaçınmak,

2. Az konuşmak

3. Dili dişler üzerinde dolaştırmamak (dille sallamamak)

İlaçları: a) Şap ve ½ oranında tuzlu su ile gargara yapılır.

b) Balla yapılmış tuz macunu kaynatılır ve bununla gargara yapılır veya diş etine sürülür.

Ayrıca dişi kuvvetlendirici macunlar kullanılmalıdır.

Bu macunlar: Şap, nişadır, balla yapılmış siyah harbak macunlarıdır.

: Dişerin sürmesini kolaylaştırmak

İlaçları: içyağ ve beyinler yedirmelidir. Özellikle pişmiş tavşan beyni, tereyağ ve köpek sütünün faydalı olduğu rivayet edilmiştir.

Fasıl: Ağrısız Diş Çekimi

Sütleğen (Yetuğ Otu) sütünün unundan yapılan hamur, bir saat kadar dişin üstüne konulursa dişi uyuşturur.

Sarmaşık yaprağı konulur.

Ağaç kurbağasının içi yağı konulur.

Fasıl: Diş kurtlarının giderilmesi (s. 192)

Dört ölçek benç tohumu ⁷

Dört ölçek kerat tohumu

İki buçuk ölçek soğan tohumu, keçi yağı ile hamur yapılarak dişe sürülür.

: **Diş Zaafiyeti** (zayıflığı) (s. 193)

Tedavisi: Şap, fülful⁸, zaferan, tuz, hurma gibi maddelerden elde edilen ilaçlar tavsiye edilmektedir.

⁴ Hanzal: Ebu Cehil Karpuzu

⁵ Harbak: Zambakgillerden bir bitki

⁶ Gına: Hurma Salkımı

⁷ Benç tohumu: Ban Otu olup, göz bebeğini açan ve uyku veren bir ottur.

İbn-Rüşd (1126-1198)

İbn-i Rüşd, zamânının en büyük doktorlarından birisi olup, tıp sâhasında on altı eser yazdı. İbn Rüşd'ün kapsamlı eseri, İbn Sînâ'nın kitabından daha fazla ilgiyle karşılanmıştır. Ancak, İbn Rüşd, yenilik getiren (teorisyen) bir kişiden ziyade, uygulamacı bir hekim olarak kalmıştır. Eserleri arasında Külliyyât fit-Tıb en meşhur olanıdır.

Ebu Hamit Necibüddin Mehmet Bin Ali El Semerkandi (Ölm. 1220)

Esbap ve Almatı Semerkandi, isimli kitabın yazarı Ebu Hamit Necibüddin Mehmet Bin Ali El Semerkandî, 1220 de Cengiz'in askerleri tarafından Herat'ın işgali sırasında öldürülmüştür. Eseri, Farsçadan Türkçeye çeviren belli değildir. Bir genel tıp kitabı olan eserde bir bölüm diş ve diş etlerine ayrılmıştır. Tedavileri için çeşitli usuller zikredilmektedir. Örnek olarak; *“Diş ağrısı için kan almak ve kusturmak, dişeti ağrırsa damardan kan almak ve müşhil vermek, diş çürürse demir ile yavaş yavaş temizlemek”* tavsiye edilmekte *“Bütün bu ameliyelerden sonra dişler ve diş etlerinin kuvvetleneceği, dişler sallanırsa, iyi gıdalar yemek, kan almak, müşhil vermek, tatlı şeyler yememek”* gerektiği bildirilmektedir.

B-Osmanlı Devleti Dönemindeki Hekimlerin Diş Tedavi Ve Kullandıkları İlaçlar:

Osmanlılar döneminde, tıp uygulamalarında hala **Hippokrat**'ın kurmuş olduğu “Humoral Patoloji”(vücutta bulunan sıvılar) kuralları geçerliliğini koruyordu ⁹. Hastalık sebepleri bu teoriye göre açıklanıyor ve buna göre ilaç ve tedaviler uygulanıyordu.

Abdullah bin Ahmed bin Baytar

Bu hekim **Müfredat-ı İbn i Baytar** isimli eserinde; Dişler için; *“Tuzun kızdırılıp ağızda tutulursa diş ağrısına iyi geldiğini, sirke ile karıştırılıp gargara edilirse çene şişlerine iyi geleceğini”* söyler. *“Ayrıca bal, afyon, ban (akbak kökü) karıştırılıp bakla büyüklüğünde yenirse nezleye, balgama ve diş ağrısına iyi gelir”* demektedir¹⁰.

Ahmedî

Ahmedî **Kitab-ı Tervihül Ervah-Ahmedî** 10.000 beyitten oluşan ve 9 ayda Bursa'da yazıldığı belirtilen manzum eserinde; Yazar diş ağrısı, sıcaktan olursa hacamat ve müşhil, soğuktan olursa eyaric ile damağın temizlenmesini tavsiye etmektedir. Diş ağrısı için ayrıca ceviz, sirke ve gülsuyu karıştırıp kullanılırsa iyi geleceğini belirtilmektedir.

Eşref bin Muhammed

1460 tarihinde Eşref bin Muhammed'in yazdığı ve bu gün Topkapı kütüphanesinde 557 numarada kayıtlı bulunan **“Hazain üs seadat”** isimli eserde; *“Dilin sağlığı diş eti ve dişin sağlığı ile el ele gittiği, çok tatlı ve ekşi yenmemesi gerektiği boğazı kurutacak kadar tuzlu çok soğuk ve sıcak gıdalar yiyip içmemesi, kokulu gıdalardan sonra misvâk kullanılması”* tavsiye edilmektedir.

Hekim Bereket

Hulâsa isimli eserde diş ağrıları “Humoral Patoloji”ye uyacak şekilde sıcak veya soğuk üstünlüğünden olan ağrılar olarak nitelenir. Eğer ağrı sıcak humor üstünlüğünden olursa kifal'den (vena cephalica) veya çehardek (vena labialis)ten kan alınır veya hacamat

⁸ Fülful: Hindistan' da yetişen, nar ağacına benzeyen, meyveli bir ağaç.

⁹ Humoral Patoloji için Bkz: Şerefeddin Sabuncuoğlu, Cerrahiyyetü'l-Haniyye, TTK Basımevi, Ankara, 1992, C.I, s.86

¹⁰ Prof. Dr. Yüksel Noras, Diş Hekimliği Tarihi, Hacettepe Ün. Yay. 1973 s:39

©Tüm hakları saklıdır. Yazılı izin alınmadan basılamaz, çoğaltılamaz, kopyalanamaz, dağıtılamaz. Sadece kaynak göstermek kaydı ile atıfta bulunulabilir.

yapılır ve hasaya soğuk tabiatlı ilaçlar verilir. Meselâ sirke ile su ağızda tutulur. Diş ağrısında ince bir sonda ile dağlama da yapılabilir. Eğer ağrı sıcak humor üstünlüğünden olursa, hasta ağızına sıcak süt alınca rahat eder ve dişin ağrısı ve zonklaması geçer. Tedavisi için bu kez de sıcak tabiatlı ilaçlar meselâ içinde hanzal (kolokent) bulunan sirke ile gargara yapılır. Bu formülü **Razi** (854-937) dişleri parlatmak için kullanmıştı. Diş özü iltihaplarının patogenejisinde görülen soğuğa ve sığağa karşı duyarlılık bütün eski tıbbi yazmalarda “Humoral Patoloji”ye adapte edilmişti. Bilindiği gibi pulpitis’lerin “hyperemia” devresinde diş özellikle soğuğa; “prulenta” devresinde ise özellikle sığağa karşı hassastır. 18.yüzyılda yaşamış **Emir Çelebi**’nin **Enmüzcü’l-Tıbb** (tıbbın örneği) eserinde de aynı teorik açıklama ile tedavi öğütlerini bulmak mümkündür.¹¹

Hekim Bereket diş ağrılarının sebeplerini beyinden aşağı inen veya mideden yukarı çıkan buharlar olarak açıklamıştır ki bu teori **Galenos**’un diş çürüğünün iç faktörlerden kaynaklandığı düşüncesine paraleldir. Nitekim **Galenos**’a göre çürük asit veya koroziv humorun iç etkisine bağlı idi. Bu ağrılar için Hekim Bereket’in tavsiyesi, içinde kebikeç (dügün çiçeği), katran ve biber bulunan bir ilaçla diş paralamaktır. Ayrıca Bereket, yine mideden olan ve yemek yiyince geçen (?) diş ağrılarında da bahseder. Oysa **Galenos** diş ağrılarının iltihaplı dişlerden veya diş sinirine olan baskıdan olacağını söylemektedir. Eğer dişin suyu (?) giderse, diş soğuk su temasıyla ağrır. Tedavisi için de hastaya pişmiş yumurta ısırtılır ya da dişlere sıcak susam yağı sürülür.

Hekim Bereket, **Hulâsa** eserinde periodontoloji ile ilgili bir takım tarif ve tedaviler uygulamıştır. Dişeti abselerini soğuk, kan, ve safra humorların üstünlüğünden olan ağrılar olarak sınıflar. Eğer kan üstünlüğü olursa “diş diplerinden kan sızar”. Dişetleri soğuktan şişerse defne yağı, sakız içinde eritilir ve diş etlerine sürülür. Eğer dişetleri sıcak üstünlüğünden şişerse kan alınır. Dişetleri genişlerse (hypertrophie?) kan alınır, kesilir ve “otalanır” yani ilaçlarla tedavi edilir. Diş sallanmasına karşı “nar çiçeği, topalak (cyperus rotundus), ikişer dirhem; şap bir dirhem alınır, dövülür ve dişlere sürülür. Ayrıca yine sallanan dişler için formülünde toz halinde geyik boynuzu, tuz, gülmar, sarı helile ve kırmızı gül bulunan bir toz dişlere sürülür”. Diş etlerine misvakla masaj yapılır.

Hekim Bereket, dudak yarılması (fissür)’nin sebebinin soğuk humor üstünlüğü veya çok fazla yel (rüzgar ?) veya soğuk etkisine bağlar ve koruyucu tedbir olarak da yumurtanın iç zarını dudağa yapıştırmayı, veya içinde tavuk yağı, üstübeç, mazi, kitre zamkı” bulunan bir pomadı dudağa sürmeyi önerir. Bu eserde aft’lar (kılağ), kan, balgam humorlarının üstünlüğüne bağlanmakta ve buna göre de tedavi uygulanmaktadır. Meselâ eğer aft, kan (sıcak humor) üstünlüğünden olursa hacamat yapılır veya kan alınır. Yazarın “kızılbaş sivilce” dediği bu aft tipinden başka “ak” ve “karabaş” sivilceler de vardır ki bunlar da balgam veya rutubet üstünlüğünden olurlar ancak, “kara baş” sivilcede gidişat kötüdür. Ağız yiyisi (stomatit) için ilaç olarak zırnik (sodii sulphur), şap, sirke, jengar (carbonas cupricus) ihtiva eden bir ilaç yara yere sürülür. “diş çıkarmak için keber kökü kabuğu, dut kökü kabuğu, sarıca ağaç kabuğu, sarı zırnik, hanzal otu (kolokent) kökü veya sütleğen’den herhangi birisi sirkede ıslatılır ve diş sürülürse diş paralar”. Ayrıca Hekim Bereket bu eserde dil altındaki kurbağayı (Ranula) çıkarmak için cerrahi ve tıbbi tedaviyi anlatır.

Hekim Bereket, dil büyüklüğünü hastalık olarak kabul eder. (macloglossi) olmaması gereken bu hastalığın belirtilerinin dil kurbağası (ranula), dil yarılması (fissür), dilde yara olarak belirti verdiğini, sebebinin de; yanmış veya safra karışmış kan olduğunu

¹¹ Emir Çelebi; Enmüzcü’t-Tıbb, 17 yy., İ.Ü.İst.Tıp Fak. Tıp Tarihi ve Deontoloji ABD. Küt., No:163, v.149a-155b.

söylemektedir. Dil şişmesinde tedavi olarak; kan alınır ve kulak altından hacamat yapılır, dile taze şeftali sürülür veya gargara yapılır. Dil ağırlığının (paralizi ? veya afazi) sebebi olarak dilin altındaki kısa “sinir” gösterilmektedir. Bu durumda ya dil altındaki kısa “sinir” kesilir veya içinde sirke, hardal gibi droglar bulunan bir ilaçla gargara yapılır. Dil büyüklüğü için dile ekşi nar veya turunç sürülür. Kurbağacık (ranula) için dile nişadır, mazı karışımı bir toz sürülür veya çok büyükse kesilip çıkarılır.

Hekim Bereket diş diplerini ağartmada kullanılan bir toz önerir: Deniz köpüğü (ossa sepia), temiz çini parçası, ılgun ağacı yemişi ve topalak alınır, dövülür, sabahları dişlere sürülür”. Ağızdaki ekşimsi kokuyu gidermek için topalak, kebabe, ban otu tohumu çiğnenir, kişniş çiğnemek de iyi gelir. **Hekim Bereket**, çocuklarda diş sürme güçlüğüne (Dentitio difficilis) karşı arpa tanesi ile “dişyeri” dediği alveol kretini masaj önerir.

Hekim Hacı Paşa (öl. 1413 veya 1417)

14. yüzyıl hekimlerinden Konyalı **Hacı Paşa** adıyla tanınmış olan **Celâleddin Hızır Müntehâb-ı Şifa** isimli eserinde diş hastalıkları ile ilgili olarak birçok kural koymuş ve uygulamıştır. Meselâ; sıcak, soğuk, balgam ve safra humorları üstünlüğüne bağlı olan diş ağrularından bahseder ve daha ziyade ilâç tedavisine yer verir. **Müntehâb-ı Şifâ**’da yer alan ve diş ağrularına iyi gelen “müfred”(basit) devalar **İshak bin Murad**’ın Edviye-i Müfrede’de verdiği listeye çok benzer. Burada diş çürüğüne bazı kurtların sebep olduğu söylenmekte ve bunları yok etmek için basit ve geçici dolgular önerilmektedir. Meselâ; yaban marulu (kasni), biber, zeravend (aristolochia longa), Arap zamkı ile dövülür ve çürük diş sürülür.

Hacı Paşa eserinde birçok diş ağrısı formülü yanında kulağa yasemin yağı damlatma da yer almaktadır. Diş ağrıları ile kulak arasındaki ilişkiler ilk çağ hekimlerince de fark edilmişti ve kulak yoluna bir pilül tatbik edilirse diş ağrısı bir refleks mekanizması ile geçer sanılırdı. “diş kuduzu” nu tedavi için kulak yolu arkasına acı badem yağı emdirilmiş pamuk tampon yapıyordu ve dişi besleyen damarların kulaktan geçtiğini düşünerek bunlar üstüne etki yapmakla ağrıyı dindireceğini sanıyordu.

Hacı Paşa dişeti kanamaları ve dişlerin sallanması hastalıklarının belirtilerini açıkladıktan sonra **İbn Mesaviyeh** (777-857)’den aktardığı ve içinde ak zaç, gülнар, topalak (cyperus rotundus) bulunan bir ilâcın diş diblerine sürülmesini tavsiye eder. Dişeti çürümesine karşı ebegümeci de yararlıdır ve infüzyonundan faydalanılır. Yazarın **Müntehâb-ı Şifâ** eserinde dişeti hastalıklarına iyi gelen “müfred” ilâçların bir listesi de vardır: “*Sirke ile gargara sallanan dişleri pekiştirir*” gibi.

Ağız ağrısını yine safra, kan, sevda ve balgam humorlarının üstünlüğünden olan ağrılar olarak niteler ve ilâçlarının ise dil kabarcıklarındaki (dilde aft veya glossit?) aynısı olduğunu söyler: “Kuru gül, şarapla devşirilip gargara yapılırsa ağız ağrısına iyi geleceğini” söyler.

“kerpetensiz diş çıkarmak” için çeşitli formüller verir: “*Akırkarha şaraptan yapılmış sirkede bir ay bırakılır sonra diş üstüne konursa diş hemen çıkar. Elmas diş üstüne konursa dişi parçalar. Çürük dişe, incir sütü, mastika konsa diş parçalanır*” gibi. Veya Dişi kurbağanın sağ ayağı ağrıyan dişe dokundurulursa diş hemen dökülür! Ancak bu esnada kurbağanın ayağı başka dişe dokundurulmamalıdır. Gibi enteresan tavsiyeler verir.

Şu ilâç bütün dil ağrılarında yararlıdır: Semiz otu, nöbet şekeri, hint kamışının içi (concretion de bambou) gülнар, kuru kırmızı gül çiçeği yaprağı, kuru menekşe ve ayva çekirdeğinden birer dirhem alınır, iyice öğütülür, ağrıyan yere sürülür. Eğer dil ağrısı balgamdan ise balgam çıkarılır. Dil sıcak humor üstünlüğünden kabarırsa sinirli yaprak otu (plantago major) ve sumak bulunan bir ilâç kullanılır.

©Tüm hakları saklıdır. Yazılı izin alınmadan basılamaz, çoğaltılamaz, kopyalanamaz, dağıtılamaz. Sadece kaynak göstermek kaydı ile atıfta bulunulabilir.

Yine Meselâ, “kara kedinin bağırsağı dil tutulmasında yedirilir, saksagan kanı gül suyu ile yoğrulur yedirilir, beyni ak şekerle karıştırılıp çocuklara yedirilirse hafızayı güçlendirir.” Gibi enteresan ilaçlar tavsiye etmektedir.

Hacı Paşa, diş karalığına karşı (dişler üzerindeki eklentiler olabilir) deniz köpüğü, mazı, kakule, kebabe, nezle otu, mekke ayrığı, bambu kamışının içi, hilal tohumu, zencefil, kırmızı gül yaprağı gibi droglar bulunan bir gargara formülü verir. Yine Hacı Paşa, diş kirlerini temizlemek içinde şap, mazı gibi astrenjan droglarda bulunan ilaçlar tavsiye eder. Şu ilâc dişleri parlatır: “Tuz, arpa unu, balla karıştırılır, bambu kamışı içi, geyik boynuzu külü, devekuşu yumurtası kabuğu, bure, temiz çini çanak parçası dövülür ve sürülürse dişleri parlatır”.

Hacı Paşa'nın Teshilü's-Şifa ve Müntehâb-ı Şifâ eserlerinin ağız ve diş hastalıklarına ayrılan bölümlerinde çocuk dişhekimliğiyle ilgili olarak yalnız sığır dili bitkisi (verbascum) infüzyonu ile usfur (carthamus tinctorus) karışımının çocuklarda stomatit'e karşı kullanılması tavsiye edilir.

İshak bin Murad

Bu hekimin 1396'da yazılan **Edviye-i Müfrede** eserinde diş ağrısına iyi gelen 20 drog bildirilmiştir. Bunlar arasında bulunan deniz köpüğü (ossa sepia) ve ebeğümeci halk tıbbına da girmişti ve Mısır Çarşısı drogları arasında yer alırdı.

İbni Şerif

15.yüzyıl başlarında yazılan **İbni Şerif'in Yadigâr** eserinde de diş ağrılarının tedavileri ve sınıflandırılması kendinden önce yazılan Türkçe tıp eserlerine benzer. Mesela diş ağrısı soğuk suyla geçerse kan alınır, hacamat yapılır “Habbi şebyar”? veya kar suyu ile fena humor temizlenir, eğer sıcak suyla geçerse bu kez de eyaric-i fikara veya şahm-ı hanzal (veya gülnar), kuru gül dövülür, sirkede kaynatılır ve gargara yapılır .... gibi tedaviler geleneksel tıbbın yüzyıllardan beri uyguladığı tedavilerdir.

Şirvanlı Mahmud

Başka bir 15.yüzyıl eseri olan **Şirvanlı Mahmud'un Kemaliye'sinde İbni Sina** (980-1037)'nin **Şifa** kitabından alınan bir formül verilir. Yazar bunu bizzat kendisinde de denediğini ve fayda gördüğünü belirtir: “Buğday kepeği ve tuz tavada kavrulur, başa ve yanaklara sarılırsa diş ağrısı diner”. Bu eserde dişlerin kurtlarının dökülmesi için bir tütsü de yer almaktadır.

Şerefeddin Sabuncuoğlu (1385-1470)

Yukarıdaki eserler arasında adı geçen, **Amasyalı Şerefeddin** tarafından telif edilen, “**Cerrahiyet al-Haniye**” isimli eser sistematigi bakımından çok önemlidir. Dişhekimliği bilgilerinin muntazam bir sıra dâhilinde anlatıldığı bu kitapta tabip ve hastanın tedavi esnasındaki pozisyonları ve kullanılan aletlerin şekilleri nefis minyatürlerle gösterilmiştir.

Diş tedavilerinde daha çok dağlama ve cerrahi metotları anlatılmaktadır.

Dudakta arız olan ukdenin çıkarılması:

Yirmi Yedinci Fası

Bu bölümde dudakta hasıl olan mükold kist, lipom, grandüler adenom gibi solit tümörlerin cerrahi olarak çıkartılması anlatılmaktadır. Ukdenin üzerindeki mukoza yarılmakta, etraf dokularla irtibatı “mibde” denilen bir bistürü ile kesilerek çıkarılmaktadır. Yara yerine de döğülmüş “zaç” (demir sülfat) doldurularak kanama önlenmeye çalışılmaktadır. Hastaya sirke ile gargara ettirilmekte ve yara, kurutucu ilaçlarla tedavi edilmektedir.

Diş etindeki fazla etin çıkarılması:

Yirmi Sekizinci Fası

©Tüm hakları saklıdır. Yazılı izin alınmadan basılamaz, çoğaltılamaz, kopyalanamaz, dağıtılamaz. Sadece kaynak göstermek kaydı ile atıfta bulunulabilir.

Diş etindeki fazla etin (epülüs) kesilmesi anlatılmaktadır. Eski tabiblerin “enülüs” dedikleri bu kitle minkaş (cimbız) ile tutturulur. “Sinnare” (penset) ile yukarı kaldırılır, kökünden kesilir. Ameliyat yerine yumuşak döğülmüş “zaç” (demirsülfat) konularak, sertleşip, kuruması temin edilir. Bu kitle tekrarlırsa, yine kesilip bu sefer yeri dağlanır.

Hekim Ahmed-i Bican H/857 (M/1453)

Yine Fatih Sultan Mehmet döneminin ünlü hekimlerinden Ahmed-i Bican’ın yazdığı “**Yaratılmışların Acaibleri**” isimli eserinde hangi maddelerin diş hastalıkları ve diş ağrısı için uyguladığı listeler halinde verilmiştir.

“SİRÇA: Adında bir taştır. Ezseler toz olarak dişlere sürseler beyazlatır.

SEDEF: Ziyet taşlarındandır. Biraz sedef yaksalar külünü dişlere çalsalar beyazlatır.

Bir parça sedefi delseler bir çocuğun boğazına taksalar dişini çabuk çıkarır.

AKİK: Malum taştır. Bir parçasını ezip dişlere sürseler ağızdaki kokuyu giderir.

TURUNÇ AĞACI: Bir kişi soğan yada sarımsak veyada Alkol içmiş olsa, üzerine biraz turunç suyu içse veya da yaprağını çiğnese kokuyu giderir.

İNCİR AĞACI: İncirin suyunu dişi çürüten bir kimsenin dişine çalsalar çürümesini önler.

SERVİ AĞACI: Bu ağaçtan birazı yakılsa külü sirke ile pişirilse, ağrıyan dişin üzerine konulsa ağrısı sakin olur.

SİRKE: Dişi ağrıyan bir kişi ağzına biraz sirke alsın biraz ağızda tutsa dişinin ağrısı sakin olur.

DEVE SÜTÜ: Dişlerinde çürüme olan bir kimse ağzına biraz deve sütü alsın birazda ağızda dursa dişlerindeki çürümeleri önler.

AĞAÇ GELİNCİĞİ (Mal gelini):Bu ağacın yağını ağrıyan diş çalsalar iyi eder.S:41

ASLAN DIŞI: Dişi ağrıyan bir kişi arslanın dişini ağrıyan dişine dokundursa ağrısı sakin olur.

ÖRDEK ETİ:Çenesi ağrıyan kişiye biraz penefşe (menekşe) yağına katarak ördek etini yedirseler iyi olur. Ağrısını önler.”¹²

Cerrah İbrahim (15. Yüzyıl)

II.Bayezit Dönemi (1481-1512) hekimlerinden **Cerrah İbrahim**’in **Alâim-i Cerrahîn** (cerrahi belgeler) isimli eserinde; dişeti iltihabı, diş sallanması, diş ağrısı, aşırı tükürük salgısı, ağız yaraları, dil şişleri, ve tedavisi, çene çıkığı, çene kırığı, gibi konuların anlatılmış olması o devirde ağız-diş hastalıkları tedavilerinin hekimlik alanları içinde olduğunu gösterir¹³. **Alâim-i Cerrahîn** çevirisinde diş ağrısı ve dişeti iltihabları bir arada verilmekte ve ağrı için formülünde biber, zencebil, nezle otu, mevzec, kara harbak, şahtere, bal, katran bulunan bir ilâç tavsiye edilmekte, eğer ağrı dinmezse dişin çekimi önerilmektedir. Dişetlerinin çürümesinin (Gingivitis ? Periodontitis ?) nedeni, kanama ve fena kokusunu soğuk humor üstünlüğü ve iç buharına ? bağlanmaktadır. Tedavisi için ağız sumak, sirke ve şap bulunan bir gargara ile yıkanır, zırnık (sodii sulphur) bulunan bir hap kullanılır.

İbn-i Şerif (15. Yüzyıl)

İbn Şerif, Yadigâr eserinde, ağız ağrısı için “baş damarından” (vena cephalica) kan almayı, boyundan hacamat yapmayı veya dil altı toplar damarından (vena lingualis) kan almayı önerir ya da nar suyu ile fena humoru çıkarmak gerekir” der. Sumak, sarı helile, mercimek, gülнар, defne yemişi kaynatılır, süzülür ve ağrıyan yere sürülür. Hatun tuzluğu bitkisinin kökü kaynatılır ve suyu bir süre ağızda tutulursa ağız ağrısına iyi gelir. **İbn Şerif**’in **Yadigâr** eserinde dil ağırlığı (afazi ?) için **Hacı Paşa**’nın verdiği ilâçlara benzer formüller vardır. Diş tozu ve diş suyu formülleri ve ağız kokusuna ilâçlar verir. Yaş defne yaprağı ile

¹² Ahmed-i Bican, Yaratılmışların Acaibleri, Hazırlayan Ahmet Özmerdivenli, Özel Kütüphane

¹³ Cerrah Mesud: Alâim-i Cerrahîn, Süleymaniye Küt., Hekimoğlu Ali Paşa, 568, s.92a-95a.

©Tüm hakları saklıdır. Yazılı izin alınmadan basılamaz, çoğaltılamaz, kopyalanamaz, dağıtılamaz. Sadece kaynak göstermek kaydı ile atıfta bulunulabilir.

çekirdeksiz kızıl üzüm dövülür, birbirine karıştırılır ceviz büyüklüğünde haplar yapılır ve yenirse ağız kokusuna iyi gelir. Bileşimi **Hacı Paşa**'nın eserlerindeki benzeyen diş tozu formülleri de yer alır: “Deniz köpüğü (Ossa sepia), çini tozu, sarı helile çekirdeği, akırkarha, topalak, gülнар, keber kökü kabuğu, kavrulmuş ud-ı hindi'den birer dirhem, kilye, şeker 10 dirhem dövülür, elenir ve misvakla diş diplerine sürülür”

Akşemseddin

Fatih Sultan Mehmet'in hocası **Akşemseddin**'in de din âlimliği yanında Arapça kaleme aldığı **Maddetü'l-Hayat** isimli tıp eserinde¹⁴ hastalıklar ve tedavilerine ait ilaçları anlatır. O, hastalıkları anlatırken, onların ortaya çıkmalarına sebep olanların bir nevi tohumlar olduğunu ileri sürmüştür. Tedavilerinde “Mai Kibrit i – Şerif“ (sülfürük asitli su)” diye adlandırdığı bir su kullanılmaktadır ki, bu su birçok dertlere deva olduğu gibi diş etine sürülürse veya dişin çürüğüne konulursa iyi gelmektedir.

Görüldüğü gibi **Fatih** dönemi sonuna kadar yazılan eserlerin hepsinde birçok ağız diş hastalıkları ve tedavisine yer verilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla 13-16 yüzyıllar arasında Osmanlı dünyasında Batıdan daha üst düzeyde bir dişhekimliği uygulandı, bunlar literatüre yazıldı. Günümüze göre çok farklı yöntemler ve ilaçlar uygulandı.

Ahmedî : Ahmedî isimli ikinci bir hekim de Mısırda Molla Mehmed isimli hekimden tıp tahsil etmiş, sonra İstanbul'a gelerek manzum olarak yazdığı “**Mecmuat –üt-tıb**” isimli eserini **Kanunî**'nin oğlu II. Selim'e takdim etmiştir. Bu eserde 15 mısralık bölüm diş tedavisine aittir. Örnek olarak bir dördlüğünde;

“Kişinin dişleri sızlarsa canâ

Deva eyle bu resme eyliye ihya

İlan kavını (yılan gömleği) sirke içre ıslat

Ağızda mazmaza (gargara) kıl bula rahat” demektedir.

Kaysunî Zade

Risale-i Kaysunî Zade, manzum bir tıp kitabıdır. Bu eser, Kıbrıs fatihi Sarı Selim'e ithaf edilmiştir. Yazar, nikris (gut) illetinden muzdarip olan Kanunî'yi tedavi etmiş, sonra da oğlu Selim'e tabi olmuştur.

Kitaptan bir örnek:

Deva-i derd-i dendan (diş derdi ilacı)

Dişin ağrısına mevzek ey yar, (mevzek: yaban üzümü)

Tarçın ıslatıp penbeye sar. (penbe: pamuk)

Islatıp su ile ko bir saat, (ko: bırak)

Dişin üstüne ko ola rahat,

Ya katrana, ya bezire bula,

Sonra ko dişe sakın ola.

Şol dişe ki çürüye köke kala, (köke: kökü)

Hazbeki ko üste çeküp ala (hazbek: çöpleme, zehirli ve kusturucu bir ot)

Emir Çelebi (?-1666)

IV. Murad'ın hekimbaşısı **Emir Çelebi** (?-1666) “**En Mü'cezüt-Tıbb**” isimli eserinde “*Diş ağrısının en iyi tedavisi dişin kökünü güneşe göstermektir*” diyerek Ağrıyan dişin hemen çekilmesini tavsiye etmektedir.

Bu dönemde yaşayan **Sururi** ve II. Selim'in hekimbaşısı **Nidai** gibi hekim-yazarlar, yine Ortaçağ İslam Tıbbı bilgilerini tekrar ediyorlardı. Ancak bu bilgiler bir taraftan geleneksel tıbbın, diğer yandan batıda o dönemde yürürlükte olan bilgilerdi.

¹⁴ Maddetü'l Hayat, Millet Kütüphanesi 80/3 İstanbul

Nidâî

Nidâî'nin Menafa-i Nas (İnsanlara faydalı kitap) isimli eserinde o dönemin başlıca meselesi olan diş ağrısı ile baş etmek üzere birçok ilaç tavsiye edilmektedir.

Diş ağrısı hakkında, 7.varak argb14 üncü bab;

1. Karçıçeği otunu çiğneyip ağrıyan dişe koysalar ağrı geçer.
- 2.Muz ağacından alıp sirke ile pişirseler ağrıyan dişe vursalar hoş olur.
- 3.Ağrıyan dişe iyi sirke dutu, ağrısı sakın ola
- 4.Dişler nezleden ağrısa hiç çare bulmasa gayet yağlı ciğeri ufak doğraya dahi sarp sirke ile bir çömleğe koya, ağzını hamur ile sıvaya , aheste aheste ateşte kaynata dahi sabah aç karnına ağızda duta duruldukta döküp bir dahi ide artık nezle görmeye
- 5.Sindap yaprağını döküp ağrıyan dişe koysalar ağrısı sakın ola
- 6.Kurt kulağı yaprağın döğüp dişler dibine sürseler nezlenin çekip dişin ağrısını gidere
- 7.Zergule yi döküp ucuna bağlayalar ağrıyan diş solda ise sağ ucuna eğer sağda ise sol ucuna bağlıyalar bir gece dura, derhal ağrısı sakın ola
- 8.Kuru kişnic tohumunu döğüp sirke ile kaynatıp dişi ağrıyan kişi ağzına alıp mazmaza (gargara)ide derhal sakın ola
- 9.Ağrıyan dişlere tarhun (güzel kokulu baharat)çiğnemek iyidir.
- 10.Genç ve kara zerninç ve kalıba taşı 10 dirhem kalemi zinguri 1dirhem ve iki yumurta akı ile karıştırıp karsalar ide dişleri dibine süreler dişin kokusu giderir ve çörek otu, biber taze et bitirir ve kanını keser birkaç kere ideler
- 11.Ağrıyor diş soğuktan incinirse zencebil ve akır karha ve muzun beraber döğüp dişler dibine süreler.
- 12.Ağzına ısı (sıcak) su ala ağrısı ziyade (artarsa) olursa kişbenç ve akır karha ve biraz kâfur bu cümleyi sehak edüb (karıştırıp) albek dişleri süreler şifa bula
- 13.Amma diş çıkarmak dilesen (diş çekmek) udul kahri (ud ağacının kökünü kesip kahire udu gömerek ve lüzumsuz yerleri gittikten sonra güzel bir koku verir)(Hindistan ve Kahirede olur) iyi sarp sirkede 40 gün ıslatıp hamir datar (hamur tutar) diş üzerine koysalar filhal (derhal)dişi çeküp ala (sırrı-acaibdir sırrı bilinmez)
- 14.Harbin ki una (ona) kırca ot dirler eder çürümüş dişin üzerine kosalar pare pare çeküp ala
- 15.Dişi ağırtmak dilesen Nepbiyi (bir ot) Yakup dişler dibine sürseler sararmış dişleri ak eyleye
- 16.Dişler kararsa evvel sirke ile düşeb ile yuya (yılanır) baduhu penbe (pamuk) ile tiz ab (çabuk su) süre filhal (derhal) ağara, Diheni Akrep dahi dişleri ağartır.
- 17.Dişin kurdun düşürmeye bir tas su koya ağzın ol tasın üzerine dutu badehu (ondan sonra) bir miktar kor üzerine bez-i zembeç dutulsa tütününe (dumanına) dura dişin kurdu hep döküle
18. Dişler kanasa dudak içinde iki damar vardır. ana (ona) ark-ı şefiyn derler. Ondan kan alsalar diş eti kanadığan ve dudak yarulduğan ve ağız yöresi baş beret (bere) olduğun gidere
- 19.Dilin altında iki damar vardır. Ona ark-ı lisan dirler andan kan alsalar dil ağırlığın ve ağız içinde olan başın ve bereti giderir ve yürek hararetine nafidir (faydalıdır)
20. Dişin ilacı kerpedendir. İlaç ile kesmez ise çektirmektir. Amma aşağı çeke iki pare (parça) kemiktendir sağını duta kem çekmeye (yanlış çekmeye)
- 21.Boğaz ağrısına tutu sağup (sıkıp) suyu ile et bahsi ile ezüp gargara ede veya ağızda dutup azaldıkça suyun yuta
22. Boğaza sülük gitse baklayı döğüp un idüp sirke seceni ile garuşturun garara ide, sülük taşra (dışarı) gele

©Tüm hakları saklıdır. Yazılı izin alınmadan basılamaz, çoğaltılamaz, kopyalanamaz, dağıtılamaz. Sadece kaynak göstermek kaydı ile atıfta bulunulabilir.

23. Bir kişinin nezleden boğazına madde inse dihen-i (Ağız) ferfeyun melhem gibi nezle üzerine bağlaya taki yumuşadıp cerahati pişire sonra neşter ile deşe veya kendi deşile sonra merhem ile ovula

24. Diş çeken kişi enbeği enlü kavrayıp avucuna ala dahi ekkeği enlü baş parmağı ile avurtundan muhkem tuta dahi kelpedeni diş dibinden etini aşağı sıyıra kelpedenin diş çeke köküne ine (çekilen dişin köküne gire) dahi muhkem (sıkı) tutup doğrusunu çeke ve kerpeten duran (tutan) elini hareketlendire amma dişi kaldırmaya özlücek (sağlam) duta

25. Diş çekmekten çıkacaksa veya düşmekten çıksa ve irbelense (sallansa) çeke birbirine gelmese ağzından sular aksa, tedbiri evvel alilin (hastanın) başın berk (sıkı) dutalar dahi iki baş parmağını iki ağız dişlerinin dibine koya dahi muhkem dişleri aşağı basıvire filhal (derhal) yerine vara amma elin çeke düşmekten veya urmaktan ayrılrsa ana tiz yaku uralar (vuralar) ana o günden şifafete (şifa) olunca içerden ve dışarıdan parlari ile berk bağlayalar bastıkları hoş kemend edeler (çok sıkı veya yumuşak değil) 10 gün çözmeyeler sonra bir yakı ideler 10 gün dahi dura eğer dişleri hata gelmedi ise çıkaralar berk bağlayalar. Sıhhat bula. (7inci varak 9b)¹⁵

C-SONUÇ

Türkiye’de devlet politikası olarak resmen kurulan dişhekimliği tedrisatı, 1908 (1325) tarihinde “Darulfünun-u Osmanî Tıp Fakültesi Eczacı ve Dişçi Kabile ve Hastabakıcı Mektepleri” adıyla faaliyete geçti.

Dişçilik Okulu’nun kurulması ile birlikte yeni dişhekimlerinin yaygınlaşması uzunca bir zaman aldı. Bu zaman içinde yine geleneksel ilaçların halk arasında kullanılmaya devam ettiğini görüyoruz. Ancak son 50-60 sene içinde modern tıbbın bütün kurumları ile uygulanmaya başlaması ile diş ve ağız hastalıklarında da geleneksel ilaçların yerine etkileri ve minimal-maksimal dozları tespit edilmiş bulunan modern ilaçlar kullanılmaya başladı.

EK

(Diş hekimliği Farmakolojisi), İptali His (Anestezi) ve
Dişhekimliğinde basit ve bileşik ilaçların formülüne giren droglar

Abhar, sığala yağı	Ban	Çivit
Adi nane	Ban ağacı, sorgun ağacı	Çöğen otu, voynik otu
Aftimon	Banc el-ebyaz	Çörekotu tohumu
Afyon	Banc, siyah banotu	Çugan
Akakya	Banotu	Çükündür
Akdarı	Basal	Dar fulful

¹⁵Menafa-i Nas, Şaban (Nidâi), İstinsah eden; Ürgüplü Hekim Yusuf bin Ali, H/1164, Özel Kütüphane, El yazması,

©Tüm hakları saklıdır. Yazılı izin alınmadan basılamaz, çoğaltılamaz, kopyalanamaz, dağıtılamaz. Sadece kaynak göstermek kaydı ile atıfta bulunulabilir.

Akdarı, karaca darı, cavers	Bayam	Darçini
Akgünlük	Beg börki, horoz ibiği	Defne yaprağı , Habb ül-gar
Akırkarha	Bellut	Dem el-ahveyn
Akik	Benefse	Demir diken
Aksandal	Besbase	Demir diken, çoban çökerten
Amlac	Beyaz banotu	Deniz hıyarı
Anason	Bezr-i katuna	Deniz köpüğü
Anison	Bit otu, dağ üzümü	Dişi zeravend, lohusa otu
Ansel	Boy tohumu	Dülcik dibi, boru elması.
Ardıç yemişi	Burçak	Ebe gümece
Arkutab	Buyan, meyan kökü	Ebucehil karpuzu
Arpa	Cercer, kekeş	Eftimon, küçük kuşuta
Asel	Cevz buva	Emlec
Asfur	Cevz serv	Emmus, Mısır anasonu
At sütü	Circir, yabani eruka, horoscuk, bahçe teresi, enli yapraklı, tere, cercer	Enar kabı, nar kabuğu
Ayva	Cinden ağacı, beyaz sandal	Erkek eğrelti otu, serhas, kızıl ot
Babunec	Circir	Esel-i hoşbu, eşek hıyarı, karga düleği
Badem	Circir ül-berri	Esfur, usfur, kartam, kuş yemi
Bağa otu tohumu	Cülnar	Eşek sütü
Bakır çalığı, çengar	Çemen, hulbe	Ferfelek
Bal	Çengar	Ferfiyun
Balmumu	Çetlemik	Galanga
Gebre otu	İtrıcık biberi	Kereviz tohumu

©Tüm hakları saklıdır. Yazılı izin alınmadan basılamaz, çoğaltılamaz, kopyalanamaz, dağıtılamaz. Sadece kaynak göstermek kaydı ile atıfta bulunulabilir.

Gossypum	İtrifil, idrifil	Kerfes tohumu
Gülab	İtrifil-i sagir	Kesira
Gülsuyu	İki kardeş kanı	Keten tohumu
Günlük	İneb üs-saleb	Kına
Habb el-as	İsfidaç	Kırmızı firenk gülü
Habb-ı kakya, Mısır sent ağacı meyvesinin özsuğu	İt burnu	Kıssa el-Hımar
Hacı Bektaş tuzu	İt üzümü, tilki üzümü	Kızıl gül
Halile-i zerd	Kabikac	Kil hiya
Hamama	Kafur	Kildaru
Hantal, hanzal	Kafuru	Kimyon
Hatmi çiçeği	Kahuli helile	Kişniş
Hatmi kökü	Kakukle, hamame	Kitre zamkı
Hatun tuzluğu	Kantaryon	Koç boynuzu
Havlican	Kara çöpleme	Kudret helvası
Helilec kabuli	Kara halile	Kunfa yaprağı, Seylan tarçını
Hıyarsenbe	Kara harbak	Kurbaga otu, mastaya çiçeği, düğün otu, kebikcec
Hıyarsenber	Karanfil	Küçk hindistan cevizi
Hinna	Kardamana	Küçük pırasa, kurat
Hint biberi, kuyruklu biber kebabiye	Kasni	Lahur çivit, yenecek çivit
Hint küherçilesi	Katran	Lale çiçeği
Hint öd ağacı, yalan öd ağacı	Kauzban, lisan-ı sevr	Limni toprağı
Horasani	kaynana dili, hint inciri	Marul
Hurfah	Kebabe	Mastika

©Tüm hakları saklıdır. Yazılı izin alınmadan basılamaz, çoğaltılamaz, kopyalanamaz, dağıtılamaz. Sadece kaynak göstermek kaydı ile atıfta bulunulabilir.

Idhir	Keber	Mavi peygamber çiçeği
Iklül ül-melik	Kendene	Mazı
İlgun ağacı	Kendir tohumu	Mekke ayrığı
İskil, ada soğanı	Kenevir tohumu	Mencu
Menegiç	Panbuk	Sinirli yaprak otu
Menekşe	Pancar	Sirke
Mercimek	Papatya	Soğan
Mersin yemişi	Ravend	Sokutrı ödud, sarı sabır
Merzenguş	Ravend	Sumpara
Mevzec	Rişte müzevveresi	surincan, çiğdem
Meyan kökü	Sabar	Suruncan
Mısır nabkı, sebestan ağacı	Sabır otu	Susamyacı
Mia	Sabr-ı arkutab	Süci
Milh-i enderani	Sad el-himar	Sümbül, zünbül
Milh-i hindi	Sadec hindi	Sünbül
Misk	Sakız toprağı, tin el mastika	Süsen
Misvak, Erak dalı	Sakız,damla sakızı	Sütleğen
Mükl	Sarı helile	Şah-ı hanzal
Mumrugan	Sarıca ağaç	Şahtere
Mumyağı	Saruca ağaç, duman ağacı	Şap, şabb-ı yemani
Mürdasenk	Sater	Şarap
Mürekkep balığı kabı	Sazab, sedef otu	Şeftali
Mürrisafi	Sebestan	Şırlugan

©Tüm hakları saklıdır. Yazılı izin alınmadan basılamaz, çoğaltılamaz, kopyalanamaz, dağıtılamaz. Sadece kaynak göstermek kaydı ile atıfta bulunulabilir.

Nana	Sekbeni, sakbinec	Şibit
Nanavah	Sekencebin	Şitarac
Nar kabı	Semizotu	Tarfaya ağacı
Nar pekmezi	Servi kozalağı	Tarhun
Nardenk marulu	Sey	Tebaşir
Nezle otu, udülkahir, tarhun-ı rumi	Sezab	Tel şehriye
Nişadır	Sezab ül-berri	Tin matnun
Palamut, pelit, meşe	Sığır dili	Topalak
Pamuk, penbe, pembe, penbak	Sinameki	Turak otu tohumu, fena kokulu rezene
Turb tohumu	Zımpara	
Turuncibin	Zırışk	
Tuzla otu	Zırnıç	
Türbit	Zırnık	
Türbüt	Zirruverd	
Udr-ı hindi	Zurah	
Uzun biber, tefne ağacı	Zurah, karaca darı, cavers	
Ünnab ağacı, hünnap		
Üstübeç		
Yaban marulu, hindiba, güneyik		
Yaban nar çiçeği		
Yabani karaviya, yabani kimyon		
Yabani kekik otu, zatren		
Yabani roka salatası		

©Tüm hakları saklıdır. Yazılı izin alınmadan basılamaz, çoğaltılamaz, kopyalanamaz, dağıtılamaz. Sadece kaynak göstermek kaydı ile atıfta bulunulabilir.

Yabani sedef otu		
Yarpuz		
Zaç		
Zafran, safran		
Zağferan		
Zencefil		
Zencefre		
Zeravend taval		
Zeravend-i müdahraç		
Zerdali		
Zerdecube		
Zerdeçöp, kurkum		
Zerrüverd		
Zeyrek		

---

¹⁶ Erkiletlioglu, Halit, Dişhekimliği Tarihi,

©Tüm hakları saklıdır. Yazılı izin alınmadan basılamaz, çoğaltılamaz, kopyalanamaz, dağıtılamaz. Sadece kaynak göstermek kaydı ile atıfta bulunulabilir.